

Статистика Праведників народів світу як відображення українсько-єврейських та єврейсько-польських взаємин

У статті досліджено причини незначної кількості тих українців і поляків у Західній Україні, які під час війни рятували євреїв від Голокосту.

Ключові слова: українці, поляки, євреї, націоналізм, Голокост.

Гон Максим. Статистика Праведников народов мира как отображение украинско-еврейских и еврейско-польских отношений. В статье определены причины незначительного количества тех украинцев и поляков в Западной Украине, которые спасали евреев во время Холокоста.

Ключевые слова: украинцы, поляки, евреи, национализм, Холокост.

Gon Maksym. The Statistic of Righteous as Reflection of Ukrainian and Jews and Jews and Poles Relations. The article deals with the reasons of the small number of Ukrainians and Poles in Western Ukraine, who rescued Jews in times of Holocaust.

Key words: Ukrainians, Poles, Jews, nationalism, Holocaust.

Предмет наших роздумів – рефлексія пошуку відповіді на питання про те, чи пропорційна кількість тих поляків і українців, що були свідками геноциду євреїв, і тих, хто згодом був удостоєний звання Праведників народів світу. Або ж в іншому формулюванні, яке запозичуємо в Анни Вилегали: «...в країні, де відбувся Голокост, навіть якщо винуватцем був хтось інший, завжди десь у голові витає сумнів, ... чи не можна було зробити більше, ніж зроблено» [1, 10].

Враховуючи назву задекларованої теми, передусім наведемо окремі дані, які відображають статистику Праведників народів світу в окремих країнах Європи. Станом на 2002 р. список тих, хто безкорисливо рятував євреїв у час Голокосту нараховував 1403 прізвища (через кілька років, у 2007, звання Праведника присвоєно ще понад семистам громадянам України і їхня кількість склала 2185 чол. [2, 60]). За цим показником Україна займає четверте місце серед народів Європи: в Польщі кількість Праведників народів світу перевищує 5300 чол., у Нідерландах – більше 4200 чол., у Франції – понад 1900 чол. [3, 67]. Загальна ж кількість Праведників у світі сягає майже 22 тис. чол. [2, 60].

Формулюючи відповідь на окреслену проблему, відразу ж зауважимо: ми цілком усвідомлюємо ступінь ризику тих, хто наважувався допомогти євреям, погоджуємося трактувати цей факт першо-причиною того, що порятунок жертв Голокосту не став масовим. Водночас така однозначна відповідь навряд чи може претендувати на вичерпність. Принаймні в нашому розумінні причини пасивності свідків треба шукати не тільки в безжальному характері окупаційного режиму, страху за своє життя й життя своїх дітей, т. зв. сусідів. На наш погляд, позиція багатьох з них стала віддзеркаленням безпосередньої міжнаціональної взаємодії. Її «спадщину» слід шукати щонайменше в реаліях двох періодів: коли західноукраїнські землі входили до складу Польщі й тоді, коли на цих теренах встановився радянський тоталітарний режим.

Отже, гіпотезу, яку ми обстоюємо, можна сформулювати так: поведінка багатьох очевидців Голокосту визначалася не тільки боязню за власне життя й долю своїх рідних, але й певними політичними, світоглядними переконаннями, стереотипами, які на західноукраїнських землях формувалися як у період між двома світовими війнами, так і в 1939–1941 рр.

Відправною точкою нашим міркуванням є висновок американського соціолога Р. Брубейкера про Другу Річ Посполиту як т. зв. націоналізаційну державу. Тобто ту, яку характеризує незавершеність процесу побудови держави національної [4, 94–95], що й визначає радикалізм суспільно-політичної атмосфери, котра панує в ній. Не в останню чергу вона зумовлювалася тими ініціативами держави, які характеризувалися наданням нею преференцій лише одій з націй – полякам.

Їх статус титульної нації забезпечив полякам можливість безпосередньо впливати на визначення етнополітичної моделі держави. Речники польського націоналізму визначали її здебільшого як мононаціональну, а водночас послідовно оперували поняттям «держави національної».

Ідеал національної держави сповідували різні партії. В 1920-х роках ним оперували польські національні та християнські демократи, монархісти й частина консерваторів. Вони поділяли грома-

дьян на «народ-господар» і «прибульців». З часом, у 1930-х, окремі політичні сили почали застосовувати щодо національних меншин термін «причетні». Така градація населення виказує бачення націоналістами ролі держави в громадсько-політичному житті: вона мала запевнити переваги «господарю» країни в усіх сферах суспільного життя. Серед потужних політичних сил, які постали в 1930-х роках, гаслом національної держави оперувала навіть частина членів партії влади – Табору національної єдності (ОЗН) [5, 9–11]. В його програмному документі чітко сформульовано політичну засаду: господарем Польщі є польський народ [6, 140].

Відчуження євреїв від формування польської політичної нації – результат їх трактування «чужими» як у національному, соціокультурному, так і в політичному вимірах. Промовисте з цього приводу твердження варшавського часопису «Zespół»: «Ці наші погляди опираються на тому, що євреї є чужими народу і Польській державі» [7, 3]. Таке твердження – результат етатизації ново-посталої титульної нації, її «одержавлення». Воно, за висловом З. Баумана, виникає внаслідок «укладання шлюбу» поміж націоналізмом і сучасною державою [8, 17].

Постулат про те, що сувереном Польської держави є польський народ [9, 44] – аксіома для більшості польських партій. Чимало з них протиставилися перспективі формування того, що в сучасній Канаді визначається як єдність у різноманітності. Причини цього криються не тільки в розмежуванні ними громадян на «господарів» і «прибульців», а й в оцінці партіями націоналістичного табору співжиття націй у призмі природності їх конкуренції, трактуванні протистояння поміж ними перманентним (такі сентенції характерні й українським праворадикалам). Звідси твердження на кшталт того, яке в 1922 р. оприлюднив Християнський союз національної єдності: «Зрозумілим є, що мусить постати боротьба між властивим господарем і прибульцем за спадщину. Таку боротьбу проводять поляки з прибульцями, тобто євреями, німцями й русинами (українцями. – М. Г.)» [10, 26].

Схожі за змістом конструкції призводили до оперування гаслом з очевидним політичним звучанням: «Польща для поляків». Досягнення цієї мети, згідно з фразеологією польських націоналістів, зокрема – ендеків, сприяло б посиленню внутрішньої монолітності держави, формування її єдиної «волі і душі» [11, 2].

Після падіння ЗУНР українці (як носії й виразники оборонного націоналізму) були категоричні в твердженнях: співпраця з поляками протиставляє євреїв їхнім інтересам. Досягнення ними консенсусу з державою трактувалося представниками українського націоналізму не лише як співпраця з супротивником, а й як сприяння в реалізації його асиміляційних намірів.

Обурення українців курсом євреїв Галичини стало особливо очевидним, коли представники останніх у законодавчих органах Польщі уклали з урядом т.зв. угоду (4 липня 1925 р.). Відповідно до одного з її положень, представники єврейської громадськості (в т. ч. і ті, що були обрані з Галичини) зобов'язалися підтримувати інтереси Польщі. Зрозуміло, така їхня позиція була сприйнята українцями як підтримка євреями політики польської великодержавності [12, 78].

Відтепер спостерігається поступове визначення наступального характеру українського націоналізму в ставленні до євреїв. Його захисна прикмета не зникла, але з часом поєдналася зі стратегією превентивних ініціатив.

Одна з площин, що відображає ставлення частини польської громадськості до євреїв, – ідея обмеження їхніх політичних прав. Цей постулат був досить популярним у середовищі польських націоналістів. У різний час з такою вимогою виступали не тільки Стронніцтво народове, а й інші (наприклад, Національно-радикальний табір) політичні сили. Табір великої Польщі, який поділяв населення на «громадян» і «причетних», зараховував євреїв до останніх і вимагав їхнього усунення від участі у виборах депутатів національних зборів [13, 33].

Таке домагання – один із засобів, що сповідувався польськими націоналістами для досягнення іншої мети: стимулювати євреїв до еміграції. Своєрідним кредо на цьому шляху можна вважати назву серії статей одного з молодендецьких часописів, що оприлюднив їх під заголовком «Хай польська земля обпікає їм стопи» [14, 389].

Загалом ідея еміграціонізму як шлях вирішення єврейського питання в Польщі знайшла чимало прибічників. Наприкінці 1930-х років її підтримала не лише частина лідерів консерваторів, а й соціалістів. Вони трактували стрімкий виїзд євреїв з країни засобом їх убезпечення від проявів антисемітизму [15, 3].

Завдання стимулювання євреїв до еміграції сповідував навіть Табір національної єдності. В лютому 1939 р. посол Венде оприлюднив у парламенті позицію її головної ради: «Вимагаємо від єврей-

ської меншини ... кроків у напрямку збільшення еміграції. Кількісна перевага цієї меншини в торгівлі, промисловості, ремеслі і в багатьох інших вільних професіях... примушує нас до найбільш категоричного обмеження кількості євреїв у Польщі» [16, 96].

Ідея виштовхування євреїв з Другої Речі Посполитої полонила багатьох поляків. На підтвердження цього висновку наведемо уривок листа Міхала Вуйціка (клерка середньої керівної ланки Волині), який адресовано міністрові внутрішніх справ, генералу Славоу-Складковському 20 січня 1939 р. Згаданий Міхал Вуйцік надіслав прем'єрові детальний план виселення євреїв з Польщі. В листі, зокрема, стверджується: «У зв'язку з тим, що в нас є євреї чотирьох категорій, тобто перша – багаті, друга – менш багаті, третя – торговці (спекулянти), середняки й малозабезпечені та четверта – бідняки, то їх можна перевозити з таким розрахунком транспортів, щоб до одного багатого прикріплювати дев'ятьох бідніших, тобто на 400 багатих можна вислати 3600 найбідніших» [17, 68]. Ці міркування не потребують особливих коментарів, адже вони досить чітко віддзеркалюють ступінь агресивності автора стосовно євреїв.

З великою ймовірністю можна говорити про те, що ідеї еміграціонізму не оминули уваги й українців: приблизно з кінця 1920-х років речники їх націоналізму прагнули досягти зменшення чисельності євреїв на українських етнографічних землях. Ідея еміграціонізму поступово перетворилася в своєрідну платформу бачення частиною українського політикуму шляхів вирішення єврейського питання загалом. Так, «Розбудова нації» в той час розмірковувала над тим, що побудова євреями своєї держави в Палестині сприяла б встановленню поміж ними й українцями добрих стосунків: «Тоді ми могли б жити з жидами в такій самій приязні й добрих відносинах, як будемо жити з єгиптянами чи арабами, могли б обмінюватися послами й товарами, цікавитись собою і бажати собі взаємного добра» [18, 37].

Еміграційний варіант вирішення єврейського питання поділяли не тільки інтегральні націоналісти. Ось як у 1936 р. на цю тему розмірковує партійний орган УНДО: «Гадаємо щире і прихильне становище до їх (євреїв. – *М. Г.*) національного ідеалу, яким є ідеал національної держави у Палестині, повинно знаходити у них розуміння і бути платформою не суперечок, а злагоди конфліктів. Найкращою (єдиною) платформою порозуміння між народами є завжди спільнота інтересів: масова еміграція жидів до Палестини і створення у Палестині жидівської національної держави лежить однаково в інтересі жидів, як і українців – без огляду на те, у чому той інтерес полягає» [19, 2].

Ще одна площина, де формувалося ставлення до євреїв напередодні Другої світової війни, – економічна. Платформою компромісу всіх тих польських партій, які вимагали стрімкого зменшення чисельності євреїв у країні, стало завдання їх усунення з тих сфер економіки, в яких вони традиційно домінували (ремісництво, торгівля тощо). Так, засобом для досягнення бажаного для себе результату ОЗН обрав курс на підрич позицій євреїв у економіці, зокрема, в дрібнотоварному виробництві та торгівлі. Задля цього планувалося, з одного боку, проводити економічний бойкот євреїв, з другого – сприяти зміцненню економічних позицій поляків шляхом утворення кас, що надавали безпроцентні позики, кооперативів, магазинів гуртової торгівлі тощо [20, 15–15 зв.].

Згодом до цієї тактики, реалізація якої поступово впроваджувалася на місцях, додалися вимоги членів ОЗН про необхідність використання законодавчих актів, які б сприяли витісненню євреїв на периферію економічних процесів, а отже їхній еміграції з країни.

Важливо відзначити, що ухвалена навесні 1938 р. декларація головної ради ОЗН у національному (зокрема – єврейському) питанні виявила такий радикалізм, що знайшла схвальний відгук Стронніцтва народового. Ендецька преса з цього приводу стверджувала, що за умови подальшої розробки програми в національному питанні зближення Національної партії з ОЗН є недалекою перспективою [20, 12].

Стратегічна мета ендеків у єврейському питанні збіглася з поглядами ОЗН. Його розв'язання пов'язувалося з еміграцією, активність і масштабність якої мали стимулюватися тиском на євреїв з боку титульної нації Польщі.

Економічне підґрунтя націоналізму чітко простежується й у випадку українців. Це зумовлено тим, що на тлі кризи 1929–1933 рр. на західноукраїнських землях запанувала ситуація, яка, за висловом відомого діяча УНДО С. Барана, перетворила економіку в найважливіший фактор українсько-єврейських взаємовідносин [21, 2]. Причина цього криється не тільки в боротьбі за виживання в умовах світової економічної кризи, але й прагненні українців до соціальної структуризації.

Це завдання, безперечно, закономірне. Як і поляки, українці прагнули оволодіти т.зв. міськими професіями, що трактувалося речниками останніх одним з оптимальних шляхів подолання кардинальної проблеми села – мало- і безземелля. З цього приводу на першому конгресі ФНС (20 листопада 1936 р.) Д. Паліїв стверджував: «Тепер українці змагають до всестороннього господарського розвитку і тому мусять випирати жидів з їхніх досі монопольних становищ у промислі й торгівлі» [22, 32]. В такому контексті висловлювалося чимало політиків. Навіть речники поміркованого УНДО відкрито заявляли про необхідність економічної боротьби з євреями, яка, згідно їхніх настанов, мала здійснюватися методами чесної конкуренції [23, 2]. Зрозуміло, що такі ідеї популяризувалися й серед ОУН, яка керувалася гаслом: «кооперація або євреї» [24, 169].

У другій половині 1930-х років ті, хто сповідував ідеї українського націоналізму, намагалися (як і десятиліттям раніше поляки) витіснити євреїв з села [5, 8]. Це завдання реалізовувалося українцями здебільшого засобами психологічного тиску. Йдеться про поширення листівок з антиєврейськими закликами, залякування, спроби організації соціальної обструкції тощо. Такі методи тиску на євреїв використовували й поляки. Водночас, прагнучи усунути їх з різних сфер суспільного життя, націоналісти з числа титульної нації застосували щодо євреїв т.зв. арійський параграф, який вводився в статуті різних товариств. Першим на початку 1937 р. його запровадив Союз асистентів вищих шкіл у Львові [13, 50], унеможлививши тим самим членство в ньому євреїв. Згодом, 9 травня того ж року, аналогічні статутні нововведення запроваджено з'їздами адвокатів і лікарів у Варшаві [25, 3].

Як польські, так і українські націоналісти використовували не лише психологічні, а й інші методи наступу на євреїв. У боротьбі за міста як одні, так і другі широко застосовували практику економічного бойкоту. Водночас штучно нагнічена психологічна атмосфера (напр., пропагандистські кампанії, що проводилися ендеками, поширення шовіністської преси, листівок, карикатур тощо) провокувала поляків на відкриту агресію. Загальновідомі, скажімо, антисемітські виступи шовіністів з числа поляків у Львові, реалізація ними т.зв. лавкового гетто в університетах, факти загибелі наприкінці 1930-х роках кількох студентів-євреїв. Інколи таке насильство відбувалося і на периферії. У багатьох місцях відбувалися спонтанні напади на євреїв на вулицях (напр., 8 травня 1938 р. у Луцьку [20, 21 зв.]), в інших – реалізовувалися заздалегідь сплановані та організовані розбійницькі акції, про що свідчить сам факт їхнього розмаху (єврейський погром травня 1937 р. у Камінь-Каширську набув такого масштабу, що чимало жертв залишало своє майно напризволяще і рятувалося втечею до сусіднього Ковеля [26, 13 зв.]).

До застосування сили щодо євреїв інколи вдавалися й радикали з числа українців. Так було, наприклад, влітку 1936 р. на Волині, коли внаслідок організованих ОУН підпалів просто неба опинилися понад 100 єврейських родин містечка Костопіль, сіл Деражно, Берестовець, Ставок, Диксин [27, 4; 28, 1]. Проте зауважимо: за критерієм інтенсивності й послідовності застосування насильства щодо євреїв польський націоналізм значно випереджає український.

Одна з проблем вивчення єврейського фактору в українському й польському націоналізмах – наявність чи відсутність у них расистських ідей. Серед учених немає одностайності у відповіді на це питання. Констатуючи цей факт, зауважимо: відвертість польських учених у цій дискусії є повчальною і не може порівнюватися за критерієм відвертості зі станом справ у сучасній українській історіографії.

Висновки польських науковців з приводу расистського елементу в польському націоналізмі можна звести до того, що: 1) його представники здебільшого уникали безпосереднього використання поняття раси, ретушували його за висловами «поклик крові» чи «арійськість» [13, 42–43]; 2) расизм у польському націоналізмі є таким, що концентрував увагу не на фізичних, а на психологічних рисах націй, є духовним за своїм еством; 3) серед польських праворадикалів були ті, що застосовували фразеологію нацизму, і ті, хто оголошував расизму війну [5, 65]; 4) єдина національна меншина Другої Речі Посполитої, до якої польські націоналісти застосовували расистські ідеї, – євреї [5, 17].

Іншою є проекція проблеми (не)перейняття ідеології расизму націоналізмом українським. У цьому питанні сучасна українська історіографія презентує дві позиції. Перша й найпоширеніша: расизм, який став однією з визначальних відмінностей нацизму від фашизму, не був притаманний українським політичним силам [29, 88]. Інший висновок презентує О. Зайцев. Аналізуючи зовнішньополітичні орієнтири правих політичних сил українців 1930-х років, він стверджує: «Союз із нацистами сприяв проникненню в ідеологію ОУН елементів расизму і антисемітизму» [30, 106].

Наявність елементів расизму в українському націоналізмі констатують і представники Альбертського університету (Канада) Т. Курило та І. Химка. Аналізуючи періодичні видання ОУН, вони стверджують, що в 1938 р. В. Мартинець – одна з чоловічих постатей цієї організації – вніс у полеміку з єврейського питання, яка час від часу велася на їх шпальтах, расовий компонент. Інша ж його праця, стверджують канадські вчені, що опублікована в Парижі 1937 р., «засвідчує значний вплив антисемітського та расового дискурсу націонал-соціалістичної Німеччини на ідеологію ОУН. Це можна простежити і в інших оунівських документах та статтях того періоду» [31, 258].

Ще одна паралель поміж українським і польським націоналізмами – обвинувачення євреїв у політичному лівацтві. Фіксуючи цей факт, зауважимо, що перший у 1930-х роках формував своє ставлення до них, виходячи поза межі того географічного ареалу, де безпосередньо розвивався. Воно визначилося як сукупність реакції українців не тільки на позицію євреїв у суспільно-політичних процесах у Польщі, але й в УСРР. При цьому особлива категоричність в оцінці ролі євреїв зумовлена шоком, який пережила західноукраїнська громадськість від Голодомору. На цьому тлі в українському націоналізмі визначилася тенденція до застосування щодо євреїв принципу колективної відповідальності.

Воно притаманне й польському інтегральному націоналізму. Сформувавшись через різні обставини (радянсько-польська війна 1920 р., занепокоєність поширенням комуністичної ідеї в Польщі), праворадикали з числа титульної нації Другої Речі Посполитої послідовно оперували усталеним кліше. Так, наприклад, згідно з твердженнями ОНР-Фаланги, поміж євреями і комуністами взагалі різниці не існує [32, 8].

Стереотипізоване сприйняття євреїв як носіїв ліворадикальної ідеології посилиться після т.зв. четвертого поділу Польщі, в час, коли частина євреїв співпрацюватиме з радянським окупаційним режимом. Їх обвинувачення в колаборації як польськими, так і українськими націоналістами стане важливим фактором, що визначатиме їхню позицію стосовно жертв під час Голокосту.

Отже, практика дискримінації євреїв у Польщі, що виявилася в застосуванні «арійського параграфу», погромах, практиці економічного бойкоту, еміграційному варіанті розв'язання єврейського питання, намаганнях позбавити євреїв виборчих прав, їх огульне обвинувачення в політичному лівацтві, розлога антисемітська пропаганда тощо – це ті фактори, які не тільки формували настрої до євреїв напередодні Другої світової війни, але й стали одним із каталізаторів визначення своєї позиції українцями й поляками під час Голокосту. Отже, наша гіпотеза стосовно латентності, котра криється за статистикою Праведників народів світу, ґрунтується саме на урахуванні досвіду міжетнічної взаємодії в Другій Речі Посполитій.

Задля доведення правомірності такого висновку наведемо, на наш погляд, інший приклад. Т. зв. Волинська трагедія, чи Волинська різанина, не була продуктом війни. Причина цієї драми народо-вбивства криється в досвіді взаємодії поляків і українців у Другій Речі Посполитій, власне, у проявах зневаги й дискримінації частиною титульної нації тих, хто визначав етнічне обличчя західноукраїнських земель. Тому у цьому контексті Голокост і Волинська трагедія постають як явища однокореневі, споріднені.

Зрозуміло, ставлення до євреїв коригувалося й їхньою позицією 1939–1941 рр., власне, позицією тієї частини єврейської громадськості, котра підтримала радянську владу чи не протиставилася їй.

На тлі цих роздумів констатуємо два факти. По-перше, упродовж Другої світової війни Національно-радикальний табір залишався вірним тим поглядам у єврейському питанні, які були вироблені до її початку [13, 56]; по-друге, націоналістичне підпілля українців жодного разу не виступило проти знищення євреїв [33, 138]. Ці факти, на наш погляд, підтверджують логіку нашої гіпотези.

Отже, без урахування характеру міжетнічних стосунків напередодні Другої світової війни з'ясувати латентні причини статистики Праведників народів світу фактично неможливо. Водночас стислість їхнього списку промовисто підкреслює велич їх вчинків і героїзму.

Список використаних джерел та літератури

1. Вилегала А. Карусель із сусідами / А. Вилегала // Критика. – 2008. – Ч. 4. – С. 8–12.
2. Гісем О. В. Голокост в Україні (1941–1944) : словник-довідник. – Вид. 2-ге, випр. і допов. / О. В. Гісем, О. О. Мартинюк. – К., 2007. – 100 с.

3. Левітас Ф. Голокост – погляд через 60 років // Міжнаціональна злагода: спільне минуле – спільне майбутнє (проблеми вшанування пам'яті жертв трагедій етносів України) / Ф. Левітас, І. Ігнат'єва. – К., 2002. – С. 60–67.
4. Брюбейкер Р. Переобрамлений націоналізм. Статус нації та національне питання у новій Європі / Р. Брюбейкер ; пер. з англ. О. Рябова. – Львів : Кальварія, 2006. – 280 с.
5. Mich W. Obcy w polskim domu. Nacjonalistyczne koncepcje rozwiązania problemu mniejszości narodowych. 1918–1939 / Włodzimierz Mich. – Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1994. – 143 s.
6. Majchrowski J. M. Obóz Zjednoczenia Narodowego wobec kwestii żydowskiej / J. M. Majchrowski // Polska – Polacy – mniejszości narodowe / Pod redakcją Wojciecha Wrzesińskiego. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków : Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1992. – S. 139–147.
7. Zespoł. – 1939. – 21 maja. – С. 3.
8. Неймарк Н. М. Пламя ненависти: этнические чистки и Европа XX века / Н. М. Неймарк. – М. : АИРО-XX ; СПб. : Дмитрик Буланин, 2005. – 320 с.
9. Крамар Ю. В. Українське початкове шкільництво на Волині у 1921–1926 роках / Ю. В. Крамар // Наук. вісн. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. – 1997. – № 3. – С. 43–46.
10. Державний архів Рівненської області (далі – Держархів Рівненської обл.), ф. 86, оп. 4, спр. 30.
11. Слово. – 1937. – 10 янв. – С. 2.
12. Редліх Ш. Єврейсько-українські стосунки в міжвоєнній Польщі у висвітленні української преси // Сучасність. – 1992. - №8. – С. 76–88.
13. Rudnicki S. ONR–Falanga czyli antysemityzm totalny / Szymon Rudnicki // Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego w Polsce. – 1991. – № 3. – S. 29–56.
14. Majchrowski J. M. Problem żydowski w programach głównych polskich obozów politycznych (1918–1939) / J. M. Majchrowski // Znak. – 1983. – Marzec (№ 2–3). – S. 383–394.
15. Слово. – 1937. – 18 апр. – С. 3.
16. Orlicki J. Szkice z dziejów stosunków polsko-żydowskich. 1918–1948 / Józef Orlicki. – Szczecin : Krajowa Agencja Wydawnicza, 1983. – 273 s.
17. Держархів Рівненської обл., ф. Р-2771, оп. 2, спр. 275.
18. В'ятрович В. Ставлення ОУН до євреїв: формування позиції на тлі катастрофи / В. В'ятрович. – Львів : МС, 2006. – 144 с.
19. Діло. – 1936. – 19 верес. – С. 2.
20. Державний архів Волинської області (далі – Держархів Волинської обл.), ф. 46, оп. 9-а, спр. 599.
21. Діло. – 1936. – 23 січ. – С. 2.
22. Перемога. Ідеологічний журнал ФНС. – 1936. – № 3.
23. Діло. – 1937. – 24 черв. – С. 2.
24. Державний архів Івано-Франківської області, ф. 2, оп. 1, спр. 1283.
25. Новий час. – 1937, 12 травня. – С. 3.
26. Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9-а, спр. 586.
27. Нова доба. – 1936. – 9 серп. – С. 4.
28. Нова доба. – 1936. – 16 серп. – С. 1.
29. Феллер М. Пошуки, спогади, роздуми єврея, який пам'ятає своїх дідів, про українсько-єврейські взаємини, особливо про нелюдське і людяне в них / М. Феллер. – Дрогобич : Відродження, 1998. – 375 с.
30. Зайцев О. Український націоналізм і фашизм (1920–30-ті роки) / О. Зайцев // Українські варіанти. – 1998. – № 1. – С. 102–109.
31. Курило Т. Як ОУН ставилося до євреїв? Роздуми над книжкою Володимира В'ятровича / Т. Курило, І. Химка // Україна модерна. – 2008. – Ч. 13. – С. 252–265.
32. Новий час. – 1936. – 11 черв. – С. 8.
33. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2-х т. Т. 1 / І. Лисяк-Рудницький. – К. : Основи, 1994. – 554 с.

Галина Сай

Табір національної єдності і євреї (1937–1939 рр.)

У статті проаналізовано позицію Табору національної єдності в єврейському питанні. Констатовано її еволюцію, яка характеризувалася радикалізацією ставлення провладної коаліції до євреїв.

Ключові слова: Табір національної єдності, Друга Річ Посполита, поляки, євреї.